

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція національного виховання.- Київ, 1994.
2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності// Освіта України.- 2000.- 9 серп.
3. Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність: 3 нагоди 50 літніх уродин и 25 літньої праці.- Ужгород: Унію, 1924.- 35 с.
4. Волошин А. Азбука карпато-руського и церковно-славянського чтенія. Изд. 4.- Унгварь: Унію, 1921.- 104 с.
5. Волошин А. Азбука угро-руського и церковно-славянського чтенія. Изд. 2.- Унгварь: Унію, 1908.- 112с.
6. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання (На правах рукопису).- Ужгород, 1935.- 113 с.
7. Волошин А. О соціальному вихованню.- Ужгород: Унію, 1924.- 54 с.
8. Кляп М. І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919-1939).- Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001.- 152 с.
9. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948).- Ужгород, 1994.- 295 с.

## ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ГІМНАЗІЙНОЇ МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ У 20-30-ті РОКИ ХХ ст. ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА КЛАСИКІВ ЛІТЕРАТУРИ

МАЛЯР Л.В. (Ужгород)

На сучасному етапі державотворення надзвичайно важливим є пошук та апробація шляхів, форм, методів та засобів, за допомогою яких найефективніше можна сформувати свідомого громадянина, патріота –відданого своїй Батьківщині, гідного представника свого народу, толерантного у ставленні до культури і традицій інших народів. Великі можливості для формування громадянськості як духовно-моральної цінності людини дає вивчення історії та літератури. Про це наголошується і в “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”: “Увесь освітній процес у закладах освіти має бути насичений різними аспектами громадянського виховання. Проте особлива роль тут належить предметам соціально-гуманітарного циклу, до них долучаються і предмети художньо-естетичного циклу” [ 4,7 ].

В умовах Закарпаття з цією метою можна використати досвід роботи навчальних закладів 20-30-х років ХХ ст.. Велику роль у формуванні свідомих громадян, які своєю духовністю і патріотизмом утверджували на Закарпатті ідею української державності, відіграли гімназії краю – державна реальна гімназія в Ужгороді, Берегівська українська реальна гімназія, Хустська реальна гімназія та Мукачівська російська реальна гімназія, а із 1936 року також українська гімназія оо. Василян в Ужгороді.

Архівні документи, річні звіти про діяльність Ужгородської, Берегівської гімназій, підручники, які

використовувались у навчальній практиці гімназій Закарпаття, біографічні дані і спогади культурних діячів краю свідчать про те, що вивчення літератури у цих освітніх закладах сприяло зародженню соборно-державницької свідомості закарпатської молоді, було могутнім засобом формування почуття громадянської, національної та особистої гідності, прилучало закарпатців до духовних багатств світової культури.

Традиції вивчення творчості класиків літератури в гімназіях Закарпаття сформувалися ще Кирилом Сабовим, який у 1868 році в Ужгороді випустив у світ підручник “Краткій сборник избранных сочинений въ прозѣ и стихахъ для упражненія въ русскомъ языкѣ”. Автор пропонує для вивчення окремі твори Ломоносова, Жуковського, Крилова, Лермонтова, Гоголя, Пушкіна та інших російських класиків. У збірнику знаходимо також оповідання української письменниці Марко Вовчок “Сон” у перекладі на російську мову. І не дивлячись на те, що до книги ввійшли здебільшого твори російської літератури, в умовах австро-угорського гніту на Закарпатті підручник К.Сабова відіграв велику роль у культурному житті краю, а пропоновані автором твори будили національну свідомість закарпатців, сприяли формуванню почуття слов’янської єдності. Адже, як згодом справедливо зазначив І.Франко: “... доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які такі писателі, газети, починався і рух народний, прокидалось

і "народовство" серед молодіжжі. А тепер, коли зв'язки з Росією порвалися, коли очі угорської інтелігенції звернулись до Пешта – що там осталося?" [8, 139] Та, на жаль, збірник К.Сабова не довго використовувався у шкільній практиці Закарпаття, бо у 70-х р. XIX ст. посилилась мадяризація закарпатського населення, а пізніше – у 1907 році вивчення творчості українських та російських класиків взагалі було заборонено законом Аппоні.

У 20-30-ті роки XX ст., під час перебування Закарпаття (тодішньої Підкарпатської Русі) у складі демократичної Чехословаччини, відкрився якісно новий простір для вивчення літератури. У цей час учнівська молодь мала змогу вивчати твори як української, так і російської, чеської, угорської, польської, болгарської, англійської, німецької, французької та інших літератур.

Підтвердженням цього є підручники, які використовувались у навчальній практиці гімназій вказаного періоду. Так, Володимир Бірчак у "Руську читанку для III класу гімназійної і горожанських шкіл" (Прага, 1922) включив такі твори рідної та зарубіжної літератури: Т.Шевченко – "На Царград", "За байраком байрак", "Вибор гетьмана", "Три шляхи"; І.Франко – "Осьнь", уривок із твору "Лис Микита", "Легенда про святого Николая", "З Новим роком", "Мой злочин"; М.Коцюбинський – "Харитя"; Б.Лепкий – "До народної п'єси"; П.Куліш – "Не зотхай, а працюй"; М.Гоголь – уривки "Багатий дробно крає", "На Сьч" (з твору "Тарас Бульба"); Л.Толстой – "Про гр'шника, що покався"; А.Грасек – "Битва біля Лученця", а також у перекладі на українську мову казку Андерсена "Лен"; уривок із сербської пісні Вука Караджича "Невдячній сини" (у перекладі І.Франка) тощо.

У "Руській читанці для IV класу гімназійної і горожанських шкіл" (Прага, 1928) В.Бірчак для вивчення пропонує такі твори: Т.Шевченко – "Чернець", "Тополя", "Орися, моя ниво", "Не для людей і не для слави", "Минають дні, минають ночі", "Думи мої, думи мої", "Льчу в неволю", "До зорі", "На старості в родном селі"; Леся Українка – "Пісня"; І. Франко – "Лис Микита", "Захар Беркут", "Іван Вишенський"; П.Куліш – "Полковник Шрам" (із твору "Чорна рада"), "Орися"; В. Стефаник – "До Канади"; Ю.Федькович – "Співак", "Довбуш"; О.Пушкін – "Пташка" (у перекладі Б.Лепкого), "Чи я по торжищах блукаю" (у перекладі М.Старицького); М.Гоголь – "Ревізор"; Г. Гете – "Льсовий цар" (переклад В.Чайченка); Гайне – "Гарну радоньку давали" (у перекладі М.Славинського); К.Жинзифор – "До Болгарії" (переклад П.Граб) та інші.

Треба зауважити, що велике значення для вивчення зразків світової літератури мали якісні художні переклади. Це, як бачимо, враховував при укладанні своїх книг В.Бірчак.

Читанка "Весна", яка використовувалась для навчання у першому класі гімназій та горожанських шкіл (Прага, 1925), пропонувала увазі читача такі твори: Т.Шевченко – "Дума", "Страшний косарь", "Вечер"; І.Франко – "Невчений", байки "Осел і лев", "Як вовк лоша купував"; Б.Лепкий – "В жнива"; І.Воробкевич – "Рідна мова", байки С.Руданського, Л.Толстой – "Дане слово"; Б.Нємцова – "Казка про медяникову хижку" тощо.

За допомогою вище названих творів української та зарубіжної літератури вчитель ознайомлював закарпатських учнів із історією та культурою України, із культурними здобутками інших народів, формував національну свідомість, почуття патріотизму, відданості своїй Батьківщині. Літературні твори – ефективний засіб для виховання доброти, уваги, чуйності, милосердя, толерантності, совісті, чесності, поваги, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, терпимості до людей, поваги і любові до своїх батьків, роду, тобто для формування моральності особистості, яка є найважливішою складовою громадянської освіти.

Із річних звітів про діяльність Ужгородської, Берегівської гімназій за 20-30-ті роки XX ст., які зберігаються у фондах бібліотеки Ужгородського національного університету, дізнаємося, що крім вище названих авторів, гімназисти вивчали також окремі твори І. Котляревського, Марка Вовчка, І.Нечужа-Левицького, Г.Квітки-Основ'яненка, І.Карпенка-Карого, Панаса Мирного, О.Кобилянської, М.Старицького, М.Лермонтова, М.Карамзіна, Л.Толстого, І.Тургенєва, Ф.Достоевського, Я.Неруди, К.Чапека, В.Шекспіра, В.Скота, Ч.Байрона, Ч.Діккенса, Данте, Д.Дефо та інших.

Мета громадянського виховання реалізовувалась і у змісті позакласної та позашкільної роботи. У річних звітах знаходимо інформацію про те, що при гімназіях діяли літературні самоосвітні та драматичні гуртки, проводились літературні академії з урочистими декламаціями віршів, співанням пісень, зачитуванням повідомлень, рефератів тощо, учні та викладачі приймали активну участь у Шевченківських, Пушкінських святах.

Як бачимо, вивчення літератури, проведення позакласних та позашкільних виховних справ озброювало учнів міцними знаннями про творчість класиків рідної та зарубіжної літератури. Українська література представлена досить широко і багатогранно, що сприяло утвердженню української національної ідеї на Закарпатті. Пропоновані твори української літератури наповнені українознавчим національно-патріотичним і громадянським змістом, що є могутнім засобом формування свідомого громадянина України, але разом із цим вивчення творчості класиків інших літератур формувало в учнів і таку невід'ємну якість громадянина, як толерантність,

повагу до культури інших народів, а також впливало на формування загальнолюдських цінностей.

В Ужгородській, Берегівській, Хустській, Мукачівській гімназіях педагоги-гуманісти зуміли прищепити своїм вихованцям любов до класичної літератури, яка стала школою літературної майстерності для багатьох майбутніх письменників Закарпаття – для А.Карабелеша, М.Поповича, Д.Вакарова, Ю.Керекеша, Ф.Потушняка, Ю.Гойди та інших, про що вони з вдячністю говорять у своїх спогадах.

Відомий закарпатський письменник Ф.Потушняк, який у 20-ті роки навчався в Берегівській гімназії в автобіографії пише: “Я дуже багато читав літератури української, російської, світової, з жадністю студіював науки. Пам’ятаю, що на maturі я вибрав собі вільну тему письмової роботи “Розвиток української поезії від Шевченка до наших днів” [3,28]. Особливо великий вплив на розвиток таланту Ф.Потушняка мала творчість Чехова: “Ще навчаючись у гімназії я прочитав твори Чехова “Тоска” і “Ванька”. Вони справили на мене незабутнє враження... Я полюбив Чехова назавжди...” [6].

Інший закарпатський літератор Ю.Керекеш – виходець із Мукачівської гімназії згадує, що любов до літератури прищепила йому вчителька Т.С.Бездекова. Вона вимагала читати книжки, записувати до зошита зміст книжки і своє враження від неї. А бажання самому написати виникло в Ю.Керекеша під впливом російської поезії ХХ ст. [9, 45,46].

М.Попович, колишній учень Ужгородської гімназії, добрим словом згадує своїх незабутніх вчителів-словесників, їх педагогічну майстерність та вимогливість: “У Руській читанці, укладеній В.Бірчаком, була вміщена поема Т.Шевченка “Тополя”, яку ми, за завданням викладача (В.Бірчака), вивчали напам’ять у повному обсязі” [7, 197] “Викладачем “руського язика” в 4 “В” класі був д-р Іван Панькевич. Він особливо любив твори І.Франка. Наприклад, вивченню поеми І.Франка “Панські жарти” він присвятив не один урок, аналізуючи на уроці детально кожний абзац твору...” [7,198].

Берегівська гімназія залишилася в пам’яті В.Худанича як “справжня школа, де привчали розуміти книгу, літературу, знаходити свого героя, а також ділитися своїми роздумами...” [1, 30]. У своїх спогадах він наголосив: “Вчителі прививали нам любов до української літератури та історії України, виховували нас у душі українського патріотизму [1,54].

## ЛІТЕРАТУРА

1. Берегівська українська гімназія.- Ужгород, 1997.
2. Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): (Соціально-економічний і політичний розвиток).- Ужгород, 1993.
3. Вишневецький І.П. Закарпатські новелісти.- Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960.
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (Проект)// Освіта України.- 2000.- 9 серп.
5. Красне поле: Про Карпатську Україну. У 3 ч./ Упоряд.: Ю.П.Зейкан, В.І.Копейко.- Ужгород, 1999.- Част. 1.

Такий же висновок про гімназію як осередок виховання патріотів звучить і у спогадах випускника Хустської гімназії Ф.Удички: “Тут дозріла моя національна свідомість, а ця цінність – понад усі вартості...” [10,22].

Про поєднання на уроках літератури національного виховання з формуванням толерантного ставлення до культури інших народів промовисто говорять спогади учня Хустської гімназії К.Галаса: “Учитель української літератури, український емігрант Самійлович на своїх уроках міг говорити про Шевченка і в той же час наводити паралелі до Пушкіна, до інших поетів російських із цієї епохи...” [10, 67].

Молоді поети Закарпаття, виховані на ідеях класичної літератури, ставали на шлях боротьби в обороні української ідеї, створювали поетичний ідеал вільної соборної України. Яскравим прикладом цього є поетична діяльність Ю.Боршоша-Кум’ятського (збірки поезій “З наказу роду”, “Кров кличе”), І.Колоса (“Молоді мої дні”).

Про громадянську зрілість вихованців гімназій свідчать і незабутні події у березневі дні 1939 р., коли юні хлопці і дівчата мужньо захищали свою державу – Карпатську Україну. “Фактично, перед добре озброєним агресором опинилися учні гімназій, яких вивів на Красне поле їх вчитель Я.Голота” [2, 59]. Серед них був і О.Блестів, якого гортіївські окупанти заарештували і засудили до страти. Шпилькою, замоченою в своїй крові, написав: “Я, Олександр Блестів, 23-річний з Хуста, іду на смерть за те, що я любив свою рідну Україну” [5, 177, 178].

За незалежну і соборну Україну віддали своє життя і В.Вайда (пластун-розвідник з Хустської гімназії), І.Біловар (старший пластун-розвідник з Хустської гімназії), С.Петро (гімназист у Хусті), В.Кузьмик (був учнем Берегівської гімназії) та інші свідомі українці [5].

Таким чином, вивчення творчості класиків рідної та зарубіжної літератури у гімназіях Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ ст. було ефективним засобом громадянського виховання закарпатської молоді, значно впливало на піднесення національної свідомості краян, завдяки чому на Закарпатті поставало нове покоління, свідоме високого громадянського покликання служити Україні, своєму народові і водночас бути толерантним у ставленні до інших народів та їх культурних здобутків.

6. Потушняк Ф. Його твори читає весь світ// Закарпатська правда.- 1960.- 29 січ.
7. Ужгородська гімназія: Історія, матеріали, спогади.- Ужгород, 2001.
8. Франко І. Формальний і реальний націоналізм (кілька уваг про ІХ і Х випуск "Правди")// Франко І. Твори: у XX т.- Київ, 1955.- Т. XVI.
9. Хланта І.В. Тернистий шлях до храму: Літературні портрети письменників Закарпаття.- Ужгород, 1994.
10. Хустська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції (Хуст, 27-28 червня, 1992 рік).- Ужгород, 1994.

## ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАМАТИКИ М.ЛУЧКАЯ У 20-30-х РОКАХ ХХ ст.: (за матеріалами закарпатської періодики)

**ДЕРБАЛЬ О. (Ужгород)**

У 1930 році минуло сто років із того часу, як в університетській бібліотеці м. Будина було надруковано першу на західноукраїнських землях граматику літературної мови – "Grammatica Slavo-ruthenu" Михайла Лучкая. Із усіх праць М.Лучкая саме ця принесла йому європейське визнання. Тому не випадково у сторіччя з її виходу на Закарпатті з'явилося ряд публікацій, присвячених цій граматиці. Зокрема, В.Гаджега у праці "Михайл Лучкай, життєпис и творы" (Науковий збірник товариства "Прогрес" (далі НЗП), 1929) приділяє незначну увагу "Граматиці славеноруській"; цінність його праці – у докладній біографії М.Лучкая [3]. Д.Д.Данилюк у 1999 р. здійснив факсимільне перевидання зазначеної праці В.Гаджеги, написавши також післямову до неї. У журналі "Карпатській Свѣтъ" за 1930 рік (ч. 5-6) було поміщено статтю В.Погорелова "Мих. Лучкай и его Grammatica Slavo-ruthena" [14]. У "Карпаторусском сборнике" (Ужгород, 1930) було опубліковано статтю Г.Ю.Геровського, в якій автор аналізує особливості української живорозмовної мови у граматиці М.Лучкая [4]. У НЗП за 1930-1931 роки була надрукована ґрунтовна праця В.Сімовича "Grammatica Slavo-ruthena М.Лучкая" [15]. У статтях Ф.Тішого "Lidové písně v Luččajově gramatice" (НЗП, 1931) [16] та П.А.Плетньова "Образцы карпаторусского языка в грамматике М.Лучкая" ("Карпаторусский сборник", Ужгород, 1930) [13] досліджуються тексти української розмовної мови в граматиці М.Лучкая.

Докладніше зупинимось на деяких із названих вище працях, присвячених "Граматиці славеноруській" М.Лучкая, а саме на розвідках В.Погорелова та В.Сімовича, оскільки вони написані в плані дискусії.

У невеликій статті Валерія Погорелова зазначено, що М.Лучкай – "человѣк, даровитый по природѣ и получивший къ тому же выдающееся по тому времени филологическое образование" [14, 1023]. Автор публікації стверджує, що "біографическія свѣдѣнія о Лучкаѣ ... очень скудны" [14, 1023], і подає коротку інформацію про життєвий шлях ученого. Це зумовлено тим, що біографію вченого докладно описав В.Гаджега у своїй об'ємній розвідці (обсягом 89 сторінок), яка з'явилася ще 1929 року (див. вище).

Високо оцінюючи "Grammatica Slavo-ruthenu", В.Погорелов зауважує: "Эта книга свидѣтельствуєть о настоящемъ лингвистическомъ талантѣ автора, создавшего первую сравнительную грамматику языковъ церковно-славянскаго и карпаторусскаго и при этомъ давшаго такое точное, внимательное описание своего родного говора" [14, 1024].

М.Лучкай написав "Grammatica Slavo-ruthenu" латинською мовою, пояснюючи свій вибір тим, що його праця призначена для вчених. Необхідно наголосити, що вибір М.Лучкаєм мови авторського тексту граматики не був випадковим. Ще у XVIII ст. та на початку XIX ст., у період появи граматики М.Лучкая, на Закарпатті саме латинська мова широко використовувалася у високих сферах – освіті, підручниках, науці, художній літературі, конфесійних творах тощо (буквар Е.Ольшавського, праця І.Базилевича "Короткий нарис фундації Федора Корятівича", наукові праці та вірші В.Довговича та ін.). Проте саме латинська мова, як слушно зауважує В.Погорелов, стала на заваді того, щоб із працею М.Лучкая ознайомилося ширше коло закарпатців, учених. Навіть авторитетні мовознавці станом на 30-ті роки ХХ ст. мали досить поверхові, часто